

lélektani és logikai fogalmakban rejlő támaszpontokon kívül valamivel bővebb alapot nyújt az efajta tanításra.¹

Ami most már a tanítás módját illeti, úgy gondolnám a tervet legmegfelelőbbben kivihetőnek, hogy a tanár, valahányszor a tananyag tárgyalása közben a világnézet-tanításba bekapcsolható részlettel foglalkozik, azt mindjárt felhasználja a megfelelő alapgondolatnak, esetleg filozófiatörténeti adalékokkal is támogatott fejtegetésére, hangsúlyozva egyszersmind a gondolatnak világnézetbeli jelentőségét s rámutatva a kilátásra, mely a további vizsgálódások felé nyílik. Az egész anyag letárgyalása után pedig sor kerülhetne az összes megbeszélte tételeknek csoportosítására és összegezésére. Nagyon hasznos volna természetesen, ha a többi tárgyak tanárai is hozzájárulnának alkalomadtán egy-egy megjegyzéssel, utalással, felvilágosítással a filozófia-tanár munkájához. A természettudományok tanárai részéről e közreműködés annál nagyobb súllyal esnék latba, mert a természettudományokkal való foglalkozás, a világnézet-tanítás követelményeként jelzett kritikai megjegyzések híján, különösen alkalmas arra, hogy a tanulóban a filozófiától már szerencsésen meghaladott materialisztikus tendenciákra és bizonyos dogmatizmusra való hajlandóságot fejlesszen ki.²

Úgy vélem, igen tisztelt Társaság, hogy a középiskolai filozófiatanításnak a felhozott s a felhozottakhoz hasonló szempontokkal való kibővítése csak hozzájárulna e tantárgy érdekességének, tartalmasságának és színvonalának emeléséhez, mert emellett, hogy már némi embrionális világnézetet is nyújtana, a szoros értelemben vett lélektani és logikai tananyag bármely részénél is mélyebb bepillantást engedne a modern filozófia tulajdonképpeni tárgykörébe s a gondolkodás azon örök és nagy problémáiba, melyeknek valami módon való végiggondolása minden igazán művelt embernek elutasíthatatlan szükséglete és kötelessége.

VIDA SÁNDOR.

A HUMANISZTIKUS GIMNÁZIUM ÉS A NÉMETEK.

Mikor századok folyamán gyarapodott, műveltségünkkel egybeforró és szentesített szellemi értékeknek háttérbe szorításáról, a gimnázium által képviselt humánus műveltségnek állítólag életrevalóbbal

¹ Legtöbb anyagot találtam e célra a Kornis-féle *Lélektan- és logikában*.

² E. Mach: *Die Analyse der Empfindungen*, 2. Aufl., Jena, 1900., 21. l. jegyz. a követk. mondja: Man nimmt mit dem Werthvollen der physikalischen Lehren nothwendig eine bedeutende Dosis falscher Metaphysik auf, welche von dem, was beibehalten werden muss, recht schwer losgeht.

való kicseréléséről tanakodnak oktatásunk ügyének intézői: talán nem haszontalan dolog, még az utolsó órában sem, még a műzsákat elhallgattató fegyverek zajában sem, körül tekintenünk s szemügyre vennünk és meghallgatnunk, mi történik e téren hozzánk legközelebb, abban a nagy országban, mely a tudomány és műveltség kérdéseiben eddig is sok tekintetben irányadónk volt s mely a nagy európai peripeteia következtében a jövőben nyilván még sokkal nagyobb mértékben fogja velünk éreztetni messzire és mélyre ható befolyását. Hogy az annyi vérrel megpecsételt, szívünkkel, lelkünkkel annyira egybeforrt új frigy bizonyos következményekkel jár mindkét félre nézve, az természetes és helyes. Ha mi, akik már a múltban is sokat tettünk arra nézve, hogy a német műveltséget megismerjük s nemzeti egyéniségünk lehető megőrzése mellett el is sajátítsuk, ma még többet akarunk tenni abban a tekintetben, hogy magunkat a németekkel a mi fáradságunk árán megismertessük s a kultúra művelésében és fejlesztésében is méltó szövetségesnek bizonyuljunk: az érthető és méltánylandó törekvés, valamint mi is örömmel és megelégedéssel halljuk, hogy ma már a nagy német nemzet is foglalkozik velünk és egyik-másik egyetemén vagy intézetén a magyar nyelv és irodalom számára tanszéket állít. Vigyáznunk kell azonban, hogy a német nyelv és irodalom még nagyobb kultuszával, szinte főcélul kitűzött tanulásával ne lőjünk túl a célon s szellemi téren való ily nagy behódolással ne fokozzuk azt a veszedelmet, melyet a nagyobb nemzetek kultúrája mindig magában rejt a kisebb nemzetek kulturájának egyéniségére nézve. Tanuljunk németül és tanuljunk a németektől, mint eddig vagy jobban, azaz még több önállósággal, de ne akarjunk általuk civilizálódni, — mire hál' istennek nincs szükségünk, — hanem törekedjünk az általuk követett úton haladva, de saját egyéniségünk kifejtésével érni el a *kulturának* általuk elért *fokát*. A német kulturának pedig a görög-római kultúra a fundamentuma; ugyanaz a görög-római kultúra, melynek jótékony melege és élesztő kovásza nélkül ma mi is a kezdetnek kezdetén volnánk, úgy hogy, ha ma a német oktatásügy intézői megszüntetnék a humanisztikus gimnáziumokat s a görög-latin tanulmányt a német ifjúságra nézve most már nélkülözhetőnek nyilvánítanák, nekünk még akkor sem volna szabad az emelkedésnek emez eszközeiről, a haladásnak e fegyvereiről lemondanunk mindaddig, míg segítségükkel legalább odáig nem jutottunk, ahol a németek ma vannak. Annál kevésbbé engedhető, hogy ezeket a szellemi fegyvereket letegyük, míg ők és más nagy nemzetek erősen kezükben tartják.

Igaz, hogy a modernizmus mai bacchanaliájában, mely mindent, ami múlt, fölösleges különként le akar rázni magáról, Németország-

ban is elegenden vannak, akik a meggyőző okok hiányát pótolni kívánó stentori hangon lejártnak hirdetik a humanisztikus képzést; e többé nem aktuális, reális hasznot nem hajtó tanulmány helyett életrevaló, praktikus és közvetlenül gyümölcsöző studiumokat kívánnak s megmekongatják a humánus gimnázium lélekharangját. Azonban ezeket a zagyva hangokat elnyomja egy harmonikus karének, mely azoknak a kebléből tör elő, kik mint a humanisztikus képzés hívei és harcosai lelkes falankszként állottak fel megvédeni nemzetük egyik legdrágább kincsét, azt az örök forrást, melynek üde habjai nélkül a német kultúra legszebb virágai hervadásnak indulnának.

Erről a mozgalomról kívánok egy kissé bővebben szólani,¹ mert hiszen: *«tua res agitur, paries cum proximus ardet»*.

1900-ban a porosz középiskoláknak új szervezetet adtak, melynél fogva a gimnázium (G.) elvesztette régi kiváltságát, mert a reálgimnázium és a felső reáliskola teljesen egyenjogúvá lett vele. Remélhető volt, hogy ez az egyenjogúsítás meg fogja nyugtatni a G. ellenségeit, hiszen a G. barátai belenyugodtak. Ahelyett azonban, hogy megszűntek volna a támadások, még erősebbekké és hangosabbakká váltak. Főképp a német napisajtó folytatta támadásait fokozott hévvel a G., mint olyan intézmény ellen, mely már nem illik bele a mai korba. Már-már azt lehetett hinni, hogy a G. végső napjait vagy legalább esztendeit éli. Ekkor 1904-ben támadt Berlinben az a mozgalom, melynek élén Scholtz egyházi férfiú, korábban a Joachimsthal G. tanára állott s mely céljálul tűzte ki a humanisztikus G. barátainak egyesülése útján a klasszikus tanulmányok megvédését és a közvéleménynek helyes útra térítését. Mert van ugyan s már 1890 óta működik Németországban a Gymnasialverein, folyóiratot is ad ki (Das humanistische G.), de az inkább szakemberek zárt egyesülete, mely szélesebb rétegekre nem terjeszti ki hatását. Az új egyesület hívei éppen ezt tekintik fő feladatuknak. A következő felhívással kezdték meg működésüket:

«A legkülönbözőbb oldalakról az a kívánság nyilvánult, hogy Berlinben is alakuljon egyesület az ó-humanisztikus műveltségi ideálnak barátaiból. Minél hangosabban és ellenmondástalanabban viszik a szót ellenségei a sajtóban és gyűléseken, minél inkább félni lehet, hogy a közvéleményt félrevezetik a végre a mértékadó körökre is befolyást nyernek, annál szükségesebbé válik, hogy azok is tömörüljenek és megmozduljanak, kik a G. fennmaradását és fejlődését éppen a

¹ V. ö. Veröffentlichungen der Vereinigung der Freunde des humanistischen Gymnasiums in Berlin und der Provinz Brandenburg. 5. Heft. Herausgegeben von Dr. Eng. Grünwald. Berlin (Weidmann) 1913.

görög által meghatározott jellegzetes sajátosságában általános hazai érdekek tekintik. Ily egyesülés Berlinben annyival szükségesebb és hathatósabb, mivel itt, mint a birodalom fővárosában kell majd megtörténnie a döntésnek is. Alulírottak ezért szövetkeztek, hogy a G. barátainak berlini egyesülete útján mindazokat egyesítsék, akik a G. alapjainak fennmaradásáért küzdeni kívánnak. Berlin, 1904 okt.»

E felhívást 94-en írták alá a legkülönbözőbb életpályák és társadalmi rétegek képviselői, köztük nagynevű, tekintélyes egyéniségek. Az alakuló gyűlés 1904 nov. 29. a kir. Wilhelm-G. aulájában minden várakozást meghaladó sikert mutatott fel. Kiváló férfiak, mint Dr. Adolf Harnack professzor, Dr. Carl Michaelis városi iskolatanácsos, Dr. Robert Lück G.-igazgató tartottak nagyhatású beszédeket. Az utóbbi az egyesület céljait fejtegette s azt a reményét fejezte ki, hogy az évi közgyűléseken mindig akadni fog a jelenkor szellemi vezeterei közt szíves vállalkozó, aki szót emel az ó-humanisztikus műveltségi ideál érdekében, hogy szemhatárunkat tágítsa és szívünket felmelegítse. Ez a remény, mint az azóta elhangzott közgyűlési előadások fényes sorozata mutatja, teljes mértékben valóra vált. E sorozat külön megjelent füzetei a következők:

1904. A. Harnack: Die Notwendigkeit der Erhaltung des alten G.-s in der modernen Zeit. — 1905. Gustav Roethe: Humanistische und nationale Bildung. — 1906. E. Meyer: Humanistische und geschichtliche Bildung. — 1907. E. Gothein: Das Ideal der klass. Bildung im Wandel der Neuzeit. — 1908. A. Richl: Humanistische Ziele des mathemat. und naturw. Unterrichts. — 1909. P. Cauer: Wissenschaft u. Schule in ihrem Verhältnis zum klass. Altertum. — 1910. O. Immisch: Das Erbe der Alten. Sein Wert und seine Wirkung in der Gegenwart. — 1911. Th. Kipp: Humanismus und Rechtswissenschaft. — 1912. B. Kern: Humanistische Bildung und ärztlicher Beruf. — 1913. A. Hillebrandt: Das G., seine Berechtigung und sein Kampf in der Gegenwart. — 1916. O. Immisch: Das alte G. und die neue Gegenwart.

Ezeknek az előadásoknak legnagyobb része a Weidmann-cégnél külön kis füzetekben megjelent. Ezenkívül eddigelé hat füzet (Veröffentlichungen der Vereinigung . . .) kisebb cikkekkel és az egyesületi élet ismertetésével. Ezekben is nagyon sok érdekes és tanulságos anyag van felhalmozva, de megelégszem, ha felhívom rájuk az érdeklődők szíves figyelmét s áttérek célomra, az említett közgyűlési előadások ismertetésére. Tudtommal nálunk eddig még nem esett szó ezekről, pedig igazán megérdemlik a tudomásul vételt. Olyan férfiak lépnek ezekben sorompóba a G. harcosaiként, kiknek szava a tettek erejével hat. Nem a speciális szakszerűség szempontja, nem a szakembernek esetleg elfogult álláspontja nyilat-

zokik meg bennük, hanem általános, nagy szempontok, nagy nemzeti és művelődési érdekek hangsúlyozása. Ma már a német sajtó és a parlamenti körök is érdeklődnek az egyesület működése iránt. Igaz, hogy ellenmondó hangok is támadtak, de az egyesület kerülte a meddő polémiákat és nem törekedett azokat is megtéríteni, akik már eleve megtéríthetetleneknek mutatkoztak. Erejét inkább a G.-i kérdés általános jelentőségű nagy harcainak szentelte. A legerősebb próbát 1911-ben állotta ki, mikor a G. ellen az ismeretes «frankfurti mérenylet»-et intézték. Az eredmény örvendetes volt, mert bebizonyult, hogy a klasszikus G.-nak a német népben igen erős alapja van s azok, akik ellene törnek, hatalmas ellenállással találkoznak. Az egyesület fő fegyvere a békés megértés és jóakaró megértetés. A fennálló középiskola-fajok egyenjogúságának híve. Benső, szíves viszony van közte és a német Gymnasialverein közt. Példájára alakult egy évvel később a rokon bécsi egyesület, melyet kezdetben *Stürgkh* osztrák miniszter-elnök vezetett Dr. *Frankfurter* kormánytanácsos közreműködésével. 1912-ben megalakult «a Bund der Freunde des humanistischen Gymnasiums in Frankfurt a. M. und den Nachbarstädten». S ezek a kezdeményezések hatottak a rokon magyar egyesület megalakulására is.

Harnack Adolf előadása az alakuló gyűlésen hangzott el, méltó megnyitója az előadások sorozatának, s ezeknek harmonikus, humánus alaphangját is megadta. Nemcsak elismeri a háromféle középiskola létjogát és egyenlő jogosításának helyes voltát, hanem a modern élet magasabb feladatainak bonyodalma kívánta követelménynek mondja, hogy az élethivatás szempontjából a műveltségnek és képzésnek több útja álljon nyitva a tanuló előtt. Mind-egyiknek megvan a maga hivatása, célja és ideálja. A G. ideálja «az antik műveltségen és a történelmen képződött, filologialag kiképzett ifjú humanista». Mivel semmi emberinek nem szabad számára idegennek lenni, szereznie kell bizonyos ismereteket a matematikában és a fizikában is, de voltaképpen területe a szorosabb értelemben vett emberi, az *ember* és nagy példája a klasszikus ókor. Régebben csak ezek előtt álltak nyitva az államnak, egyháznak, a társaságnak vezérlő állásai; ma ezek a nem-humanisták előtt is megnyitáltak. Mi már most a műveltségnek az az ideálja, mely e magasabb hivatásokra lépés föltétele? Felelet: «az ifjú ember, aki megtanult gondolkodni és szellemileg foglalkozni, ki az emberiség erejéről, erő kifejtéseiről, az ideális javak értékéről a történelem és az idegen nyelvek útján világos fogalmat szerzett; aki a természeti törvények alapvonásait ismeri és a nagy tanulmánykörök egyikére bizonyos mértékig már előkészült». Ez az ideál *egy* iskola útján el nem érhető; *egy* iskola mindenre egyaránt nem készíthet elő, mert különben féltudással kellene be-

érnie. Mindegyiknek a maga módja szerint egy bizonyos irányban kell megadnia a későbbi haladás föltételeit. Eszerint a G.-ot sem gyöngíteni, hanem a maga irányában erősíteni kell. S fenn kell tartanunk három okból: 1. mert a göröggel és latinnal, mint a grammatika és a gondolkodás iskolájával, egy modern nyelv se versenyezhet: 2. mert e két nyelv és e két nép kulturája a mi szellemi fejlődésünknek alapja; nem hatolhat be műveltségünk történetébe, aki görögül és latinul nem tud. Az antik világ három alkalommal volt elhatározó befolyással Németország és egész nyugati Európa történetére szellemével, irodalmával és művészetével: a kereszténység elterjedésekor, a renaissance idejében, azután Winckelmann és Humboldt Vilmos korában. 3. Az ifjú ember sehol sem érintkezik biztosabban személyes étellel, szabad egyéniséggel, zseniális naivsággal; sehol sem szerezhet érzéket a felsőbbrendű és személyes élet mozgékonyasága és szabadsága iránt, mint az ókor alakjain. Épp ezért a G. a legjobb iskola a filologus, a theologus, továbbá az államférfiak és jogászok nagy részére nézve. Válaszol ezután az ellenfelektől hangoztatott ellenvetésekre. Kimutatja, hogy *fordítások* útján nem lehet az ókori kultúra képző elemeit elsajátítani, mert éppen azt a munkát nem lehet pótolni semmivel, melyet az eredeti szöveg megértésére fordítunk. Különböző fordítások is csak addig tehetnek szolgálatot, míg elegenden vannak, akik az eredetit olvassák és magyarázni tudják. A fordítás: kamat, eltűnik, mihelyt a tőke oda van.

Azoknak, kik szerint a klasszikus képzés nem nevel a praktikus életre, ezt feleli: természettudósaink, technikusaink, orvosaink, kik jórészt még a régi G.-ot járták, még mindig megállották a versenyt más nemzetek fiaival; bizonyos hivatások számára meg éppen a régi nyelvek praktikusak és aktuálisak; végre azt kérdi: vajjon hány fiatalemberre nézve vált praktikussá és aktualissá a logaritmusok és gömbszelvények ismerete?

Azoknak, akik szerint a G. csak ismereteket nyújt, képességeket nem, azt feleli, hogy a képességek dolgában a praktikus iskolák se jutnak sokkal többre; a modern nyelvek dolgában is alig mutatnak fel jobb eredményt, mint a G. a görög-latin nyelvek tanításában. Szól még e tárgyak állítólagos nehézségéről és arról a vádról, hogy a humanisztikus G. felfuvalkodottakká teszi növendékeit. Nehézséggel és veszedelemmel a legjobb dolog is járhat. Ha a három iskolát Lessing három gyűrfűjéhez hasonlítjuk, azt mondhatjuk: mindahárom valódi, de az egyik nekünk mégis legkedvesebb.

Gustav Roethe nagy szeretettel, lelkes avatottsággal szól a humanisztikus és a nemzeti műveltség viszonyáról; méltóan folytatja azt a hangot, mely Goethének mindjárt az első lapon idézett nyilat-

kozatában megcsendül: *«Wenn wir uns dem Altertum gegenüberstellen und es ernstlich in der Absicht anschauen, uns daran zu bilden, so gewinnen wir die Empfindung, als ob wir erst eigentlich zu Menschen würden.»*

Elismeri a többirányú és sokoldalú nevelés hasznát s nem kívánja a szellemi képzés túltengését. De ez nem változtat azon semmit, hogy a szellemi törzskarnak még sokáig, sőt — ha ember így szólhat — örökké Hellas és Róma iskolájában kell képződnie. Humánus és nemzeti műveltség közt nincs ellentét. A jelenkort is a görögök értetik meg az ifjúsággal. E műveltség szelleme halhatatlan, mert nem pillanatnyi érdekek szolgálatában áll. Csakhogy e műveltségnek kulcsa az *eredeti nyelv*, melyet semmiféle fordítás, a legjobb sem pótolhat. Hisz a jó fordításnak fő érdeme, ha vágyat ébreszt az eredeti után. Kifejti ezután, mit köszönhet a klasszikusoknak a germán faj. Régi igazság, bár nem kellemes, hogy e fajban eredetileg hiányzik a *formaérzék*. Már pedig műveltség és műalkotás forma nélkül el nem képzelhető. A klasszikusoknak köszöni a német irodalom, művészet, nyelv formális kifejlődését, úgy hogy aki ma a német lelket meg akarja ismerni, annak ugyanazt a latin iskolát kell végigjárnia, melyet a német nemzet századokon át végigjárt. Behatóan elemzi ezután a klasszicizmus hatásait a német történeten át s kimutatja, hogy a német nemzetet azok tették azzá, amivé lett. A klasszicizmus hatásához képest az angol, sőt francia hatás is nagyon összezsugorodik. *«Nem aggódom — úgymond — hogy a hellenek, akik bennünket közvetve Róma útján s még szebben közvetlenül a saját útvonalon annyiszor előbbre vittek, tovább is vezetőink maradnak. S attól a szociális és materialisztikus barbárságtól, mely duzzadva árad felénk, s melytől a technika minden diadala sem fog bennünket megmenteni, — mert technika és barbárság nem zárják ki egymást; — ezektől a kultúraellenes időjárásoktól a helleneknek kell s a hellenek fognak ismat megvédeni, a hellenek és remélhetőleg a G. is, nem vallástani és hazafias oktatás, hanem a nemes forma szent ereje által.»*

Azonban a G.-ot nem szabad egyéves önkéntességre vezető intézménynek tekinteni, hanem Humboldt Vilmos szellemében vissza kell adni önmagának és rendeltetésének. Valamint Goethe szavaival kezdte, azokkal végzi is: *«Die Schule der Griechen blieb noch offen, das Tor schlossen die Jahre nicht zu.»*

Roethe magvas, szép előadásának történeti szempontja még inkább előtérbe jut Eduard Meyer mélyen szántó, nagyon tanulságos előadásában. Talál párhuzamot vonva a mai modernizmus s a szofisták kora és szereplése közt, megállapítja az általános műveltség mivoltát, melynek atyja Isokrates, míg az igazán tudományos irányú munkál-

kodást Sokrates és tanítványai képviselik. A két irányt nagy ür választja el egymástól: míg a tudomány befejezetlen, végtelen, problémákkal teljes, addig az általános műveltség befejezett, véges és dogmatikus, paragrafusokba és compendiumokba foglalható. A G.-nak nem az a feladata, hogy, mint más iskolák, egész életre szóló befejezett szakképzettséggel bocsássa el növendékeit: a G. a tudományos munkásság alapvetője. Bizonyos fokig ugyan az általános műveltséget közvetíti, de ezzel nem elégedhetik meg: tudományos neveléssel tudományos munkára kell növendékeit képesítenie. A tudás végtelen anyagát természetesen nem merítheti ki, csak félig-meddig nyújthatja, de az a fél, melyet nyújt, több a sekélyes egésznél.

Ugyancsak Sokrates és a szofisták korában született meg a történelem tudománya. Valamint Sokrates az objektív megismerés lehetőségét, úgy Thukydides a történeti tények objektív megismerésének lehetőségét állapította meg. A modern kritikai történettudomány azonban csak a XIX. században alakult ki Németországban. Nem az általános ember, nem a világpolgárság, hanem a nemzeti népelem, a nemzeti öntudat lett ideáljává. Míg a természettudományok és a matematika mindenben az állandót, a törvényt keresik, addig a történettudomány az egyes embereknek, mint individuumoknak örökké változó és sohasem teljesen azonos dolgaival foglalkozik annak a két tényezőnek irányító hatása alatt, melyeket a természettudományok nem ismernek; e két tényező a *véletlen* és a *szabad akarat*. Modern szofisták e két faktort hiába iparkodtak kidisputálni a világból. A történelemben vannak ugyan nagy analogiák, de azért nincs két teljesen azonos szituáció. Fontos azonban, hogy minden jelen a multon épül fel, annak eredménye és következménye. Magunkat és jelenünket csak akkor érthetjük meg, ha létrejöttünket, azaz multunkat megértettük. A G. feladata ezt a tudományos megértést előmozdítani, az ifjakat problémákkal megismertetni és önálló felfogásra vezetni. A nemzeti történet e célból nem elegendő, mert az csak egy darabja az általánosnak; a történeti megismerésnek másik megbecsülhetetlen területe a klasszikus ókor. A forrásokat itt a tanító kezébe kapja, a teliből meríthet, mert az ókor a maga befejezettségében, áttekinthetőségében a történeti felfogás legjobb iskolája.

Gyönyörűen szól ezután a történelem nevelő hasznáról, kiemelve különösen a történeti képzésnek az erkölcsi felfogásra és akaratra való hatását, mely legüdvösebb ellensúlyozója a Nietzsche-féle korlátlan individualizmusnak, önistenítésnek, mely minden kulturának eltiprására, minden nemesnek megsemmisítésére vezetne. A történelem tanít meg arra, hogy a morál nem szolgálhat a fékentartására kitalált béklyó, — mint Nietzsche hiszi, — hanem az ember legfőbb java.

mert azonos saját akaratumknak a törvény alá való önkéntes alárendelésével.

Ha nem tesszük is magunkévá azt a különvéleményt, melyet *Ed. Meyer* az általános műveltség és a tudományos képzés szembeállításában hangoztat, s azt hisszük, hogy a helyesen felfogott, igaz; általános műveltség a tudományos képzettség legjobb bevezető iskolája, nem vonhatjuk ki magunkat a fejtegetések hatása alól, melyekben annyi elmemozdító gondolat nyilvánul.

A tudomány szempontjának kiemelésében rokon *Ed. Meyer* előadásával a *Paul Cauer*-é. A *G.*-ot fenyegető külső ellenség nélkül veszedelmesebbnek mond egy belülről származó bajt. A modern kritika eltér a régibbtől, mert a sokáig föltétlenül magasztalt remekeket bírálat tárgyává teszi s még a legnagyobb írókban is talál kivetőt. Az atyáink által elérhetetleneknek tartott ideálok földi valóságokká válnak, melyek a kritikát foglalkoztatják. Hogyan épüljön az ifjúság e kritikának sokszor romboló működésén? hogy merítsen e rombolásból életet? Vannak, akik meg is akarják kimélni az iskolát ettől az illúzió-romboló kritikától; csak az egyhangúlag elfogadott eredményeket akarják oda bevinni s azt kívánják, hogy az ókori államférfiak és írók maradjanak tovább is csodálat tárgyai, a szépnek és jónak örök szabályozói. *Cauer* nem ért egyet ezekkel: sajnálná a lelkes, fiatal tanárt, ha éppen arról kellene lemondania, hogy tudása javát tanítványaival közölje, mivel a mélyebb nevelőhatásnak elengedhetetlen föltétele a tanár saját hitvallása. Rámutat arra a haszonra, mely a történeti nyelvtudományból háramlott a tanításra. A nyelv után következik a stílusba, a kompozícióba való kritikai bepillantás. A görög és mindenféle költészet megértésére szükséges a benne érvényesülő valóságra való törekvésnek fölismerése. A görög képzőművészetnek nem az idealizálás, hanem a természetnek mentül hivebb ábrázolása volt a célja (?) Ez ismétlődik a költészetben. *Homeros* semmi őszinteségtől nem riad vissza. A legnagyobb meglepetésekkel szolgál a görög tragédia. A nyelv zenéje, a kifejezések szabatossága, a gondolatok fensége mögött mozgalmas, meleg élet lüktet, mely a szenvedésnek és szenvedélynek minden mélységét felkavarja. A három nagy tragikusnál főleg a valóságnak növekvő érzéke hatott, mellyel ezt az életet maguk és nézőik előtt tudatossá tették. Csak tőlünk látشانak messze állani a thébai, az argosi királyi család alakjai, pedig alapjukban véve olyan emberek, mint mi. *Elektrában*, *Antigonában* kiméletlen realizmus uralkodik, mely alig csekélyebb annál, melyet napjaink drámai költészete ismét elérni törekszik. A görög tragikus a mythikus kor alakjaiban és tetteiben gyakran kora alakjait és azok tetteit rajzolja. Ezért a tanulóval is meg kell értetni azt, ami a köl-

tészet fényes leple alatt lappang. Szól ezután a platonai olvasmány jelentőségéről, mely alkalmat ad a politikai gondolkodás legkomolyabb problémáinak felvetésére. Nem kell attól visszariadnunk, hogy nagy embereknek hibáit is feltárjuk s ezzel a zavartalan lelkesedés lángját lohasszuk. Fődolog, hogy jelentős férfiak működése megihlessen az ifjút saját élete irányításában; de nem kell őt abban a balhiedelemben kibocsátanunk az életbe, hogy a nagy férfiak hiba nélkül valók. Azt is beláttathatjuk vele, kivált politikai alkotásoknál, hogy nem egyes emberek szereplése volt létrejöttükre döntő hatással. Lykurgos vagy Servius Tullius alkotmánya pl. nem egy ember alkotása, hanem lassú fejlődés eredménye.

A tudománynak fölszabadító hatása van. Két nagy hatalomtól függünk, a természettől és az ember világtól. Hogy a természet erőit szolgálatunkra tudjuk kényszeríteni, az hatalmas szellemi munka eredménye. A filologia — mint Usener mondta — az emberről való tudomány. Általa tanulunk más embernek a lelkébe helyezkedni, hogy onnan megértsük, amit tesz és mond; így a filologia egyúttal megbecsülteti velünk az idegen gondolkodásmódot és önállóságra vezet saját gondolkodásunk tudatában. Ezért ma az ókor nem dogma többé, a modern emberiség önállóvá lett, de azért szüksége van az idősebb barátira, kivel, mint magákoz hasonlóval érintkezik, kihez hozzá nő, mialatt vele jár.

Le kellett róla mondanunk, hogy Cauer szép gondolatait kellő összefüggésben reprodukáljuk. Vitatkozni sem akarunk vele, bár a tárgy csábító. Csak egy rövid megjegyzést teszünk. Szerintünk túl lőne a célon az a fiatal tanár, aki Cauer tanácsaitól felbátorítva teljes konzekvenciájuk szerint akarna eljárni. Szerintünk a mai tudomány kritikáját a tanításba csak *cum grano salis* szabad bevinni, még pedig 1. ott, ahol kétségbevonhatatlan eredmények a régibb nézeteket lerombolták s ahol az illúziók fenntartása egyértelmű volna a hazugsággal; 2. ott, ahol nem vétünk Juvenalis szabálya ellen: *maxima debetur pueris reverentia*. A tudomány az érett kor gyümölcse: óvakodnunk kell attól, hogy ezt a gyümölcsöt minden válogatás nélkül a naiv ifjú lélek táplálékává tegyük, nem törődve azzal, ha a bizva-bizó optimizmus és idealizmus helyébe a pesszimizmus és skepsis fáját ültetjük. S vigyázzon a lelkes ifjú tanár arra is, hogy ne olyan tudományt hintsen az ifjú elmékbe, amelyet ő talán már kétségtelennek tart, de amelynek érvénye még nagyon kétes. Hányan hirdették már, kivált a német iskolákban, Lachmann elméletét kétségtelen igazságként, hogy Homeros sohasem élt, az Ilias 18 önálló dalból van összetákolva, s ma a német tudomány is mindinkább és inkább visszatér a már elavultnak hitt meséhez és a nagy mesemondóhoz!

Gyakorlati jelentőségénél fogva nagyon érdekes és fontos az a három előadás, melyeknek ismertetésére áttérek s melyek a klasszikus műveltségnek a matematikus és fizikus, a jogász és az orvos szempontjából való szükségét bizonyítják. Szóljunk — az időrend megbontásával — először Theodor **Kipp** berlini egyetemi tanár, jogtudós előadásáról. Ennek nevezetes előzménye is vala. *Bornhak* berlini jogtanár a *Monatschrift für höhere Schulen* 1910 nov. számában a jogász szempontjából fölöslegesnek nyilvánította a görög nyelvet. A jogászok ezt nem hagyták felelet nélkül. A *Monatschrift* 1911 jan. számában *Leist* giesseni és *Partsch* göttingeni tanár, majd külön füzetben *Heymann* marburgi tanár lépett sorompóba ellene. Ezekhez csatlakozik *Th. Kipp*. Először is kimutatja a római jog ismeretének rendkívüli fontosságát és nélkülözhetetlen voltát a szakszerű képzés szempontjából, amennyiben a római jogtörténet a német jogtörténetnek egyik jelentős darabjává lett. De a római jogot csak római nyelven lehet megismerni; aki fordításra van utalva, az egyes esetek elbírálásában önálló ítéletre képtelen. Azonban maga a római jog sem önálló alkotás: forrásait a görögöknél találjuk. A justinianusi novellák és pandekták jó része, a *Basilikához* és a *Hexabiblioshoz* való scholionok, továbbá a napjainkban meglepően szaporodó papyrus-leletek, melyek Egyiptomnak a római uralom idejében való jogállapotaira vonatkoznak, mind görög nyelvű szövegeket nyújtanak. Az államról, jogról és államformákról szóló fejtegetések pedig Platonra és Aristotelesre utalják a kutatót. Az egyetemeken szokásos görög kurzusok nem elégségesek arra, hogy a jogászt e források használatára képesítsék. Tudományos kutatás nélkül lehetetlen, sőt a kívánatos általános műveltség is fogyatékos. Mindezért óhajtandó, hogy a jövőben is mentül több jogász legyen, kik a humanisztikus G.-ból lépnek az egyetem jogi fakultására.

Berthold **Kern** «Generaloberarzt» előadása a klasszikus studiumok hatása iránt való hálás elismerésnek egyik legszebb nyilvánulása. Nem tartja sem fontosnak, sem jogosultnak azok panaszát, akik kifogásolják a G.-ot, hogy ismeretanyag dolgában nem készít elő az orvosi hivatásra. Ezt az állítólagos hiányt teljesen pótolva látja abban, amit a humanisztikus G. nyújt; nyújtja a kutatás vágyát, nyújt erkölcsi és értelmi értékeket, melyek nélkül humánus orvos el sem képzelhető. A humánus szellemmel — úgymond — ellenkezik a tudományban élni anélkül, hogy történeti fejlődését ismernők; ellenkezik: fogalmakat és kifejezéseket használni, anélkül, hogy eredetüket, etimológiájukat és változásait tudnók; ellenkezik: nemzedékeknek a vállain állani anélkül, hogy életviszonyaikról, gondolkodásukról, nyelvükről tájékozva volnánk. Ha erről nem gondoskodunk, hiába

szaporítjuk a természettudományi tárgyak óraszámát, mert azok nem pótolhatják a humánus tárgyakat. A G. a szellem munkásainak és az ethizált egyéniségeknek képző intézete. Az orvosnak igazi emberbarát-nak kell lennie s ez csak akkor lehet, ha el tud mélyedni humánus tartalmú életviszonyokba, ha meg tudja becsülni a klasszikus népektől ránk maradt szellemi örökséget, mely nemzeti jellemünk kialakulásához lényegesen hozzájárult. A humanisztikus G.-ban nemzeti kincset kell védelmeznünk, melynek veszte nemzeti jellemünknek mélyreható változását vonná maga után.

Alois Riehl-nek a math. és természett. oktatás humanisztikus céljairól szóló előadása Herakleitosnak híres mondásából: *πολυμαθίη νόσον οὐ διδάσκει* indul ki. A G. nem bizonyos meghatározott pályákra készít elő; az általános műveltség nem a mindenben való jártasságban, hanem a minden iránt való fogékonyságban és abban áll, hogy a szellem bármely tudományanyagot teljesen el tudjon sajátítani. Általánosan képző ismeretanyag több van, de általános műveltség csak egy lehet: ez szellemünk és lelkünk képességeinek készsége minden iránt, ami a természetben és az ember lényében nagy s mindig abban nyilvánul, hogy átélve megértjük az emberiség szellemi érdekeit a múltban és a jelenben, hogy ezzel a jövőt előkészíthessük. Bonitz szépen megfogalmazta az osztrák G. célját e szavakban: «Súlypontja nem a klasszikus irodalomra esik, sem vele együtt a hazaira, hanem minden tantárgynak egymásra való kölcsönös vonatkozására. Ennek minden irányban utánajárni és emellett a humanisztikus elemeket, melyek a természettudományokban is bőven megvannak, mindenütt gondosan felhasználni: ez látszik a jelen feladatának.» Valóban, korunk természettudományába bevonult a humanisztikus szellem. Szemünk előtt megy végbe a filozófia ujjaszületése az exakt tudomány szelleméből, végbemeleg az exakt tudománynak mindig megvolt, bár annyiszor eltűnt filozófiai céljához való emelkedése.

Tanulságos példákkal kimutatja, hogy az exakt tudományok is a klasszikus ókorban gyökereznek: az antik matematika és természettudomány ma is fontos e tudományok művelőjére nézve. Az antik matematika, kivált geometriájában, a fogalmi szigorúságnak és pontosságának olyan példáját teremtette meg, mely ma sem multható felül; amit *Newton* és *Leibnitz* teremtett, csak folytatása a régi bölcsesség törekvéseinek.

Az ókorral szemben ma már nem kizárólag irodalmi-esztétikai, hanem historikus álláspontot foglalunk el. A humanisztikus studium realissá lett, mert történetivé vált. Humanizmus és realizmus többé nem ellentétek: feltalálták egymást a régi kultúra talaján, melyből kinőttek. Minden oldalról az emberhez jutunk. Az ember belsejéből

sugároznak ki azok a lelki tehetségek és energiák, melyeket általánosan művelő neveléssel ki kell fejleszteni. «Látom — úgymond — a jövő iskoláját. Az nem lesz sem csupán ó-klasszikai, sem csupán modern természettudományi, mivel ezt a különbséget nem ismeri. A methodusnak s ezért a történeti szemlélésnek iskolája lesz. Nevelésünk nem lehet el tradíció nélkül. A természet is megtartja, amit kifejlesztett és e megtartás útján halad előbbre. Erre biológiai eszköze az öröklés. A szellem életében is van öröklés, ez a tradíció, mely — nem úgy, mint a fiziológiai öröklés — egészen a mi hatalmunkban van.» Ha saját lelki fejlődésünkben a görög nép kultúrájának egyszerű alapformáit megismételjük, azokat a jelentős stádiumokat, melyeket ez a kultúrára kiszemelt nép fejlődésében megfutott, rekapituláljuk, ez minden más képző eszköznél közvetlenebbül beállít bennünket a jelenbe is és tiszta áttekintéssel, melyet sem tudományos, sem egyéb babonák meg nem tévesztenek.

Említsük meg, hogy a fizikai tanítás humanisztikus feladatairól már 1888-ban írt Dr. Alois Höfler a Zeitschrift für den physikalischen und chemischen Unterricht c. folyóiratban, ugyane tárgyról szóló előadásával foglalta el Willmann tanszékét a prágai egyetemen s jelenleg a bécsi egyetem tanára. Előadása Braunschweigban jelent meg 1904-ben.

Hogy *Immisch*nek két előadásáról együtt szólhassunk, lássuk most Alfred *Hillebrandt* előadását. Mindjárt az elejéről valók e szavak: «Sorompóba lépünk egy olyan iskola érdekében, melynek mi, melynek hazánk a műveltségre való fölemelkedését és a népek fölött való tudományos felsőségét köszönheti. Vajjon az életünk fölött eltekintő visszapillantás azt mutatta, hogy mi, a G. tanítványai másoknál kevésbé voltunk felkészülve, hogy tudományos vagy gyakorlati téren kiszálljunk a síkra? Oly kevésbé voltunk munkára szoktatva, hogy a nyilvánosság követelményeinek eleget tenni képtelenek vagyunk, avagy a munka úgy elnyomott bennünket, hogy nincs többé szemünk meglátni az élet feladatait? Nem volt bennünk elegendő nemzeti erő és készség, megértés a jelen és jövő iránt? Igaz, hogy ifjúkorunkban tekintetünk az Akropolisra irányult, de onnan Athénra, Sophokles és Platon Athénjára esett és látta, dicsőséges tengeredet, halhatatlan Salamis. Látta a görög hajóhadat megtérni diadalmas ütközetből, látta vitorlásait, amint az ión tenger szigeteiről s a kisázsiai partoktól kincsekkel megrakodva megtértek. Valóban már ifjúkorunkban a tengerre irányult tekintetünk, mert, mint a görög példa mutatta, a tenger a «népek nagyságának forrása».

Sohasem volt nagyobb szükségünk a humanisztikus G.-ra, mint ma. Nem hunyunk szemet korunk vívmányai előtt, de hibáit is meglátjuk. Látjuk az ideálokat eltipró materializmust és a durvasággá

fokozódó élvezetvágyat. Mindent a haszon szempontjából mérlegelnek. Nemzeti klasszikusaink leszorulnak a szinpadról. Az időnek ebben az árában ott emelkedik a humanisztikus G. szilárd falaival, magas ormaival, melyeken belül az ifjúság a legnagyobb feladatokra készül elő, s ez a vár dacol az idővel.

Azt kívánják, hogy az életre készítsük elő az ifjakat! Nincsen olyan iskola, mely mindenkit eleve fölszerelhetne azokkal az ismeretekkel, melyekre esetleg szüksége lesz. Aztán hisz' vannak egyes hivatásokra előkészítő intézetek. A G. nem szakképzést nyújt, hanem kifejleszti a szellemi erőket, hogy az ifjú az életben mindenütt maga törhessen útat magának. A G. legjobban teljesíti azt a feladatot, hogy kulturánk fejlődésében az összefüggést fenntartja és megérteti; hogy alapos nyelvtanítással a szellemnek szigorúbb iskolázottságát eszközli és egyenletesebb képzettséget nyújt minden tudományos hivatásra, mint bármely más iskola. A humanisztikus G. nyit útat műveltségünk forrásaihoz. Görögország volt és marad bölcsője minden tudomány-nak. A görögök a technikában is úttörők. Humboldt Sándor Theophrastus nyomán indult. A klasszikusokat még olvashatjuk fordításban is (bár kell olyanoknak lenniök, akik fordítani tudnak és olyanoknak is, akik a fordítást meg tudják bírálni), de a középkor és a későbbi korok forrásaival szemben legtöbbször hiányzik ez a segítség. *Copernicus, Kepler, Comenius, Leibnitz, Linné* latinul írtak. A latinnak, igaz, még sokan megkegyelmeznek, hogy annál hevesebben támadják a görögöt. Pedig éppen ez a mi ideálunk, éppen a páratlan görög költészettől nem akarjuk az ifjúságot megfosztani. Enélkül sohasem fog irodalmi kérdésekben önálló ítéletet tanusztani.

A kereszténységnek, mint művelődési tényezőnek, fejlődési folyamata kétezer éven keresztül csak az antik világkép kereteiben lesz világossá. A nyelvi tanulmánynak is csak a klasszikus nyelvek tudása nyújt biztos alapot, s ez a tudás csak akkor ver gyökeret az ifjú elmékben, ha korán kezdik elsajátítani. *Ezért oly fontos a latin éppen az alsó osztályokban.*

A G. más pályákra is egyenletesebb és bensőleg teljesebb előkészületet nyújt, mint bármely más iskola. A gimnazisták a polytechnikumon is megállják helyüket. Azoknak, akik vádolják a G.-ot, hogy görögöket és rómaiakat nevel, azt feleli, hogy akkor a reáliskoláról azt lehetne mondani s a nyelvek aktualitása szempontjából jogosabban, hogy angolokat és franciákat nevel. Rámutat a cél elérésének egyes akadályaira, minő pl. a tanulók nagy száma vagy az érettségi bizonyítvány megkövetelése minden téren, ami a színvonalat tetemesen alábbszállítja.

«Mi — mondja végül — az ifjúságot az emberiség legnagyobb

multjához akarjuk vezetni, hogy érzékét megerősítsük és a jövőre megérleljük; megerősítsük a görög szellem szabadságán s a római államgondolat nagy hatalmán. Nem száraz tudás a cél. Nem tudó, vagy tudni hívő, hanem érző tanítványokat akarunk — mondja *Lagarde*, — mert, mint minden jó, a megismerés is az akarat szülötte s ennek szárnyai az érzés és a képzelet, s lendítő ereje a szeretet'.

Otto *Immisch* königsbergi professzornak — az egyetlen klasszikus filologus az előadók közt — két előadásával találkozunk. Az elsőben az igazi humanizmusról és az igazi ideáloknak elpusztíthatatlan mivoltáról beszél. A mai humanizmus nem fordul el a jelentől, sőt éppen a jelen számára akarja gyümölcsöztetni a multnak örökségét. Korunknak mélyebb szellemi élet után való vágya új erővel gazdagította az antikhoz csatlakozó humanizmust. *Burckhardt* és *Nietzsche* hatása alatt modern költők egész sora mutatja a görögség iránt való lelkes szeretetet és a hatása iránt való fogékonyságot (bár nálunk is így volna!), így *Gerhard Hauptmann*, *Stephan George* és köréből főleg *Hoffmannsthal*. *Hauptmann*nak különösen *Griechischer Frühling* c. könyvéből (Berlin, 1908) idéz a görögség iránti exaltált rajongásról tanuskodó passzusokat, melyek főképp a görög táj hatását tükröztetik vissza. De a föld alól nem sejtett mennyiségben napfényre kerülő műemlékek is megteszik hatásukat. Ezeknek köszönhetjük, hogy művészeinkben ismét feléledt az ókor szeretete. Ma mindenütt, ahol csak a művészet nagyot akar, a nagy antikokat iparkodott magába olvasztani. (V. ö. *Georg Treu*: *Hellénische Stimmung in der Bildhauerei von einst und jetzt*. Első füzet a *Crusius*, *Zielinski* és *Immisch* szerkesztette *Das Erbe der Alten* c. vállalatnak). Igaz, hogy ez az antik iránt támadt lelkesedés gyakran *Nietzsche* hangulatában, filologia-ellenesen, egyoldalúlag és hamis világításban, műenthuziasmusként jelentkezik. De a G.-i tanítás helyes iránya, az eleven szemléltetés, jól vezetett tanulmányutak józanabb irányba fogják terelni azt a képzelődésbe merült filhellenizmust. Épp ezért a humanista csak örvendhet az ókor iránti érdeklődés gyarapodásának, bár tudja, hogy az esztétikai filhellenizmus hamis történeti föltevésen nyugszik. Ő a történetileg híven felfogott ókorból indul ki és ezzel nem kockáztat semmit, mert a történeti kritika és a valódi nagyság iránti tisztelet nem ellenkeznek egymással. A G. nem tehet eleget az élet feladatainak minden irányban, de saját irányában a legszebb feladatot teljesítheti, csak biztosabb és kizárólagosabb alapot kell neki adnunk humanisztikus tartó-oszlopaiban.

Immisch második előadása vonatkozásban van az előbbivel, de ez már háborús előadás. Hogy az antiquitas vonzóereje növekedett, nem bizonyult csalódásnak, sőt a jövőtől még nagyobb gyarapodást

várhatunk. A G. a háború szempontjából is kiállotta a tűzpróbát. De vajjon a régi G. meg tud-e felelni az új idők szellemének, új feladatainak? Vagy újjá kell neki is alakulnia? Az újítás vágya minden téren mutatkozik. Nem csoda, ha az iskolát is reformálni akarják. Óva int az elhamarkodástól és új törvények felállításától, melyek most *ab irato* származnának. *Ami maradandót a jelen nagy élménye magába zár, azt a mulandótól megkülönböztetni csak az tudja, aki bizonyos távolságból itél. Kivételes állapot nem alkalmas talaj tartós intézmények sétesítésére.* (Ügy-e, ez nekünk szól?) Különös jelenség a leányiskolák képviselőinek és barátainak G.-i kérdéseinkbe való, mindinkább növekvő beavatkozása. Ajánlanak nagy haladást jelző, bölcs leányiskolai tanterveket. Különösen jól sikerült — mint mondják — a klasszikus tanítás megszorítása. Hogy ily megszorítás lehetséges, az tiszta sor; hogy üdvös-e, azt csak a jövő fogja megmutatni.

1908-ban, mikor ezeket a leányiskolákat berendezték, az volt a jelszó (óh jelszavak! ezeket mi még jobban ismerjük), hogy tekintettel akarnak lenni a női lélek sajátosságára s nem akarják a fiúiskolák sablonját azon módon átvenni. Miért nem érvényesül most ez a szempont *vice versa* is? A leányiskolákra nézve megállapított olvasmánytervezet pl. egyáltalában nem csábító. Hiszen még az is megvan benne állapítva, mely fejezeteket kell olvasni. Szabad, független tudományos személyiség legyen a tanár, nem gép vagy szám.

Az egyetemeket, sajnos, nem kérdezik meg. Hiszen az egyetem pl. a nyelvek terén nem lehet el a G., mint előkészítő intézet nélkül. A nyelvtanítás csak akkor érheti el a célját, ha korán, lenn kezdődik. Idő és nyugodt tempó kell az egészséges növekedésre.

Kifejti ezután, mily jogosulatlanok a vádak a G. ellen, így pl. hazafiság dolgában. Mi is a nemzeti nyelv és irodalom uralmát akarjuk, de ebből nem következik, hogy ezt a célt tanításuk extenzitásával kell elérnünk. Athénon és Rómán keresztül visz az út Weimarba.

Nem vagyunk reakcionáriusak, nem akarjuk visszaállítani a G. monopoliumát. Hívei vagyunk az egyenjogúsításnak, csak azt kívánjuk, hogy más is hagyja meg nekünk azt, ami a mienk.

Az antiquitas, mint a kereszténység is, nem egyik vagy másik nemzet féltékenyen őrzött magánbirtoka, hanem az egész emberiségé. Mikor a «német barbár» nemrég megnyitotta Varsó főiskoláit, *Beseler* tábornok megnyitó beszédében azt vallotta, hogy az igazi tudomány szellemében csak egy célra törekedhetünk, a *nemes emberiség* céljára. E jelszó a mienk is, s e jelszóval a G. diadalra jut.

Szemlémnek végére jutottam. Sajnálám, ha kivonataim hézagossága és szárazsága elriasztotta volna a szíves olvasót attól, hogy szemlémen végigkísérjen. Könnyű lett volna részletesebben bemutatnom ezeket a szép és lelkes előadásokat, de attól tartottam, hogy cikkem hosszadalmassá és fárasztóvá válik. Ugyanezért arról a szándékomról is leteszek, hogy megjegyzéseket fűzök hozzájuk. Hiszen nagyon érthetően beszélnek s igen gyakran úgy tetszik, mintha rólunk és nekünk szólnának. Csak egy megjegyzést kívánok tenni. Azt hiszem, a magyar klasszikus-filologusok álláspontját juttatom kifejezésre, ha azt mondom: mi is elismerjük a meglevő középiskola-fajok jogosultságát és szükséges voltát, helyeseljük a szakiskolák felállítását, sőt azt is szívesen vesszük, ha tanügyi kormányunk nálunk is megvalósítja az ú. n. reálgimnáziumot, mely a görög nyelvet valamely modern nyelvvvel pótolja; csak azt kívánjuk és műveltségünk érdekében tudományos meggyőződéssel azt követeljük, maradjon meg egyéb típusok mellett a klasszikus irányú humanisztikus gimnázium is a maga mivoltában érintetlenül; maradjanak és legyenek olyan középiskolák, melyek nem az időről-időre változó praktikus hasznot, hanem a szellem és tudás örök ideális értékeit szolgálják; melyek nem sablonosan kiszabott ismeretanyagot, hanem történetileg megalapozott lelki műveltséget plántálnak az ifjú nemzedékbe; melyek nem gyakorlati célok szerint szétágazó, hanem egységes és egyöntetű képzés megadására vannak hivatva. Mert lehet-e ott egységes, koncentrált, methodikus tanításról szó, ahol pl. a tanulók egy része görögül, más része a helyett franciául vagy angolul tanul? Hiszen az az irodalmi alkotás, mely az egyiknek például szolgál az elméleti okulásra, a másik előtt *terra incognita!* Ne asszimiláljuk a klasszikus alapú G.-ot a belőle kivált és elkülönült, gyakorlati célokat követő intézetekhez, hanem tartsuk meg a maga mivoltában, kiterjedésben megfogyatkozva, de intenzitásában annál inkább gyarapodva. Adjunk neki a régienél is erősebb, biztosabb klasszikus fundamentumot, hogy azon büszkén emelkedve hivatásának minél tökéletesebben megfelelhessen s méltó propyleuma lehessen a tudományok Alma materének.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

TERMÉSZETRAJZI GYAKORLATOK.

Évtizedek óta únos-untalan halljuk, hogy a reális tárgyak tanítása csak tapasztalati alapon, csak gyakorlatias kezeléssel, csak szemléltető módszerrel lehet célravezető. De magát az elvet még máig sem tudtuk kellőképen érvényesíteni a gyakorlatban és a helyes meg-